

//Відомості Верховної Ради України. 1998. №29. Ст.190 10. Некипелов Б.С. Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву. Ростов-на-Дону, 1963. 11. Мишук Н.С. Уголовная ответственность за уклонение от подачи декларации о доходах: Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. Х., 1993. 12. Брич Л.П. Кваліфікація ухилення від сплати обов'язкових внесків державі. Львів, 1998.

Надійшла до редколегії 12.10.99

*А.Ф. Вслобуєв, канд. юрид. наук,
О.В. Літвінов,
І.М. Осика*

МЕХАНІЗМ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ЗДОБУТИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Правоохоронні органи України останнім часом досить часто виявляють факти проходження через банківські рахунки комерційних структур великих сум коштів з порушенням чинного законодавства. З такими операціями нерідко пов'язані різноманітні економічні злочини, зокрема, такі як розкрадання майна в особливо великих розмірах (ст. 86-1 КК), ухилення від сплати податків (ст.148-2 КК), фіктивне підприємництво (ст. 148-4 КК), підробка документів та використання підроблених документів (ст. 194 КК) та інші. Самостійний склад злочину можуть мати і діяння з використання одержаних у такий спосіб коштів. У чинному Кримінальному кодексі України (ст. 229-12) передбачається відповідальність за використання коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Очевидно, що ця норма має обмежену сферу застосування. Проте в одному з останніх варіантів проекту Кримінального кодексу України (робочої групи Кабінету Міністрів) передбачена ст.193 «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутого незаконним шляхом», що відбиває прагнення привести національне кримінальне законодавство у відповідність з законодавством провідних країн світового співтовариства. Успішне виявлення і розслідування таких злочинів багато в чому буде залежати від вдалої конструкції норм закону¹ і знання працівниками правоохоронних органів механізму легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом.

У законодавстві багатьох західних країн для визначення цього різновиду економічного злочину використовується, на наш погляд, дещо вульгаризоване поняття «відмивання» грошових коштів. Вислів «відмивання брудних грошей» ввійшов у використання з 1989 року, коли засоби масової інформації ряду західних країн широко висвітлили скандал з величезними

¹ На наш погляд, підхід у боротьбі з цим негативним явищем повинен бути комплексним. Відповідні зміни необхідно вносити не тільки в кримінальне, але і в адміністративне, цивільне, фінансове законодавство. Оптимальним варіантом було б прийняття комплексного Закону «Про боротьбу з легалізацією коштів, одержаних від злочинної діяльності».

сумами грошей, які були одержані від торгівлі наркотиками. Мова йшла про сотні мільярдів франків на рік, які різними способами вводилися злочинцями до обігу в світову фінансову систему, щоб приховати їх злочинне походження. Але треба відзначити, що «відмивання» грошей злочинцями почалося значно раніше - в 20-30-х роках в США за часів «сухого закону». Біля витоків такої діяльності стояв відомий гангстер Аль Капоне. Його було вкрито і засуджено за ухилення від сплати податків. Після цього ключові фігури організованої злочинності дійшли висновку про необхідність знайти надійні способи приховування нелегальних прибутків, зокрема шляхом їх розміщення на банківських рахунках за кордоном з наступним їх використанням в легальному бізнесі.

По своїй суті «відмивання» грошей - це банківські маніпуляції з протизаконно одержаними коштами, в результаті яких вони набувають вигляду легальних доходів. Масштаби цієї діяльності можуть бути різними. З цієї точки зору можна виділити два її різновиди: 1) легалізацію незаконних коштів в рамках національної фінансової системи окремої країни; 2) легалізацію незаконних коштів з використанням банківських та фінансових систем кількох країн. В останньому випадку спочатку, як правило, гроші вводяться до національної фінансової системи, а потім перераховуються за кордон, де починають циркулювати у банківських та фінансових системах інших країн. Наступна операція - це повернення коштів на «батьківщину» у вигляді переказу або перерахування грошових сум під прикриттям певної псевдоугоди.

Яким би не було походження «брудних» грошей та якими б шляхами вони не просувалися, у всіх випадках їх легалізація проходить три етапи. Перший етап - розміщення злочинної готівки в фінансовій системі певної країни шляхом її депонування на банківські рахунки (можливий і безготівковий оборот злочинних коштів, але все ж таки найчастіше саме готівка є об'єктом «відмивання»). Другий етап - розшарування вдало розміщених коштів з метою їх маскування від контролюючих органів (наприклад, шляхом проведення з цими грошима безлічі одиничних банківських операцій з невеликими сумами під прикриттям різноманітних псевдоугод). Третій етап (без нього всі попередні дії не мають сенсу) - інтеграція «відмитих» грошей та підшукування більш-менш законних шляхів їх прибуткового використання.

Прийомів легалізації злочинних прибутків стільки, скільки їх здатний винайти людський розум. Але всі вони мають загальні характерні риси, тому що їх мета одна - залучити до обігу гроші, які були отримані незаконними способами, не привернувши уваги правоохоронних органів. Найбільш часто в світовій злочинній практиці зустрічаються наступні прийоми, що використовуються на різних етапах «відмивання» грошей: 1) контрабанда валюти; 2) розміщення «брудних» грошей дрібними вкладками на депозитні рахунки в банках; 3) структурування розміщених коштів; 4) використання

офшорних та фіктивно утворених компаній; 5) використання підприємницьких структур (закладів), які постійно мають операції з готівкою; 6) використання закладів по обміну валюти; 7) купівля та продаж товарів; 8) використання підпільних банківських систем; 9) використання брокерських бюро та бірж.¹

Контрабанда валюти. Саме з фізичного транспортування готівки з однієї країни в іншу починається процес «відмивання» грошей. Кур'єри перевозять гроші, в основному, у вигляді американських доларів (в валізах, загальному вантажі, контейнерах, приватними літаками чи кораблями), в країни, де на цю валюту існує великий попит на «чорному ринку». Перевага віддається тим з них, де не провадиться валютний контроль, але існує законодавство, що охороняє банківську таємницю. В такій країні готівка кладеться на депозитний рахунок в банку або в іншому фінансовому закладі, звідки згодом кошти можуть бути переведені в будь-якому напрямку за бажанням клієнта. Вже після проведення цієї операції гроші «відмиваються» і їх злочинне походження практично неможливо встановити, тобто вони набувають легального статусу і можуть обертатися у всесвітній фінансовій системі.

Розміщення «брудних» грошей дрібними вкладами на депозитні рахунки. Цей прийом полягає в тому, що для «відмивання» великої суми готівкових коштів злочинне угруповання наймає велику кількість людей («мурашів»), які повинні здійснювати проведення незначних грошових переказів на депозитні рахунки в різних банках та їх філіалах. Мета цих дій - уникнення уваги контролюючих органів. Справа в тім, що законодавством західних країн встановлюються граничні суми операцій з готівкою, які не потребують складання спеціальних звітів і подання їх в податкові органи. В США її розміри визначені в сумі 10.000\$, в Європі 12 країн Європейського співтовариства визначили її межу в сумі 12.000 ЄВРО. Тому «мураші» вносять на депозитні рахунки готівку або купують оборотні кредитно-грошові документи на суму трохи нижчу від визначеної.

Структурування розміщених коштів. Це один із способів, що використовується при «відмиванні» для маскуванню великих сум грошей, одержаних в результаті широкомасштабних фінансових махінацій. Суть його полягає у штучному роздрібненні певної фінансової угоди на багато маленьких одиничних операцій з невеликими сумами. В Україні цей прийом, як свідчать матеріали слідчої практики, вже використовується підприємцями-злочинцями для маскуванню великих сум безготівкових грошових коштів, одержаних шахрайським шляхом. Зокрема, така сума зразу після їх надходження на рахунок підприємця-шахрая перераховується ним відносно невеликими частками на рахунки інших підприємців-співучасників під виглядом надання кредиту, оплати за куплені товари або надані послуги тощо.

¹ За матеріалами НЦБ Інтерполу в Україні за 1995 р.

Використання офшорних та фіктивно утворених компаній. Офшорна (off-shore англ. - прибережний) компанія - це комерційна структура, яка зареєстрована в країні з дуже м'яким податковим та фінансовим законодавством, а підприємницькою діяльністю займається в іншій. Офшорні країни (або, як їх називають, країни «податкового і фінансового раю») характеризуються, зокрема, відсутністю податків або невеликими податками на деякі чи всі види прибутку, широкою сферою дії банківської та комерційної таємниці, слабким валютним контролем або повною його відсутністю, легким реєструванням компаній та відсутністю перешкод щодо їх у купівлі-продажу. Наявність країн з такими рисами (країни Карибського басейну і Балтії, Ліхтенштейн, Швейцарія та деякі інші) робить їх ідеальним місцем для діяльності злочинних угруповань по «відмиванню» грошей.

Фіктивно утворені компанії - це структури, які крім засновних документів та рахунку в банках ніяких активів не мають. Створюються вони тільки для проведення незаконних операцій, після закінчення яких, як правило, ліквідуються. В іноземних джерелах вони ще називаються «кораловими» компаніями (shell company), оскільки створюються за подобою коралів - складних за своєю формою і порожніх всередині. Фактично, на відміну від записаного в документах, весь персонал такої компанії складається, як правило, з однієї особи. Діяльність цих компаній можна порівняти з трубопроводом, крізь який здійснюється перекачування грошей до інших комерційних структур для укриття справжніх джерел та природи утворення фондів. Як свідчить світова слідча практика, злочинні угруповання (в тому числі і з країн СНД) створюють цілі мережі офшорних та «коралових» компаній і використовують їх для «відмивання» величезних грошових коштів.

Використання фіктивних підприємств для «перекачування» злочинно здобутих коштів за кордон є нині найбільш характерним для України способом «відмивання». Так, в березні 1999 р. органами податкової міліції в м. Києві була затримана злочинна група, яка перевозила готівкові кошти (600 тис. грн. і 60 тис. доларів США), зняті з порушенням встановленого порядку з банківських рахунків одного з підприємств. Як було встановлено в ході слідства за порушеною кримінальною справою, мета цієї операції полягала у розміщенні знятих сум у комерційному банку на рахунках фіктивних фірм з метою їх подальшого перерахування за кордон через так звані рахунки «Лоро».¹ Крім того, незаконним переводом грошей з безготівкових в готівкові і навпаки підприємства уникали контролю з боку держави і сплати податків. Такі послуги різноманітним комерційним і державним підприємствам та організаціям надавала організована злочинна група, яка утворила для цього цілу мережу з фіктивних підприємств і комерційних банків. «Ті-

¹ Порядок відкриття і використання таких рахунків в Україні регулюється зараз Положенням про відкриття в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях (затв. постановою Правління НБУ №118 від 26.03.98 р.)

ньовий» обіг злочинної групи складав за попередніми оцінками близько 40 млн. грн. на місяць. Для незаконного перерахування коштів за кордон через рахунки типу «Лоро» використовувалися банки країн Балтії («Німецько-Латвійський банк», «Парекс-банк», «Сауліс-банк»), оскільки ці країни не покладають на банки будь-якого фінансового контролю.¹

Використання підприємницьких структур (закладів), які постійно мають операції з готівкою. Часто з метою маскування грошей, одержаних протиправним способом, суб'єкт відкриває підприємницькі структури, які постійно мають операції з готівкою. Наприклад, утримує ресторани, бари, готелі, автомати по продажу їжі, напоїв тощо. До цієї ж категорії можна віднести і легалізовані гральні заклади - казино, кінні та собачі перегони, а також різноманітні атракціони та інші розважальні заклади. Загальним для них є те, що вони щоденно одержують великі суми готівки. Це дає змогу зливати «брудні» гроші, які одержані, наприклад, у результаті збуту партії наркотиків, з прибутком від легального бізнесу. Виявити це в результаті аудиторської перевірки практично неможливо, адже ніякої документації в більшості випадків не залишається, а там де вона є, її легко фальсифікувати.

Використання закладів по обміну валюти. Це один з досить поширених прийомів «відмивання» злочинних грошей. Численні центри, офіси та окремі пункти займаються багатомасштабними операціями з готівкою. У країнах, де недостатньо відрегульований валютний контроль та податкове законодавство, заклади по обміну валют за бажання «відмивщика» обмінюють гроші, які були вилучені в результаті злочинної діяльності, на грошові знаки інших країн. Це може бути зроблено або для переведення грошей за допомогою електронної пошти до відповідної держави, або для зворотного обміну (вже у «відмитому» вигляді) у грошові знаки своєї країни. В таких випадках ці заклади, з метою приховування трансакції, ніяких записів в реєстраційній документації про такі операції не здійснюють або здійснюють частково.

Купівля та продаж товарів. Такий прийом використовується для легалізації злочинних коштів, як правило, в країнах з тільки що введеною новою або нестабільною грошовою одиницею (наприклад, в країнах СНД). Його суть полягає в тому, що підприємець такої країни, попередньо вступивши в змову з іноземною компанією, складає угоду про закупівлю у неї партії товару за завищеною ціною. Отримавши дозвіл національного банку на закупівлю товарів, вартість яких суттєво завищена, суб'єкт не тільки одержує прибуток від імпортованого ним товару, а й має можливість конвертувати місцеву валюту у національному банку з наступним її перерахуванням до західних банківських центрів. Частина загальної суми грошей, яка одержана за рахунок завищення цін, є «відмитими» коштами, які розподіляються між співучасниками цієї операції.

¹ За матеріалами Головного Управління Державної податкової адміністрації України за 1999 р.

Використовується «відмивщиками» і протилежний за своєю суттю прийом - закупівля дорогих товарів з наступним їх перепродажем через мережу невеликих магазинів за цінами нижчими від закупівельних. Тут може виникнути питання, який сенс в торгово-закупівельній операції, яка зазнає здійснюється в збиток? Відповідь проста - її мета полягає не в одержанні прибутку від торгівлі, а в «відмиванні» злочинних коштів. Ціною частки грошей, яка втрачається, злочинці мають змогу легалізувати значні суми. Цей прийом є характерним для країн з стабільною валютою і жорстким фінансовим контролем.

Використання підпільних банківських систем. Підпільні фінансові операції набули найбільшого розповсюдження в країнах, де діють суворі правила контролю за обміном валюти. Причому, чим жорсткіші заходи контролю, тим більшого розвитку набувають підпільні банківські операції (наприклад, в Великобританії, США).

Підпільні (або «паралельні») банківські системи дозволяють перемішувати по всьому світу величезні суми грошей без традиційних банківських процедур. Вони історично створені для уникнення валютного контролю з метою отримання прибутків, зберігання коштів за кордоном, оплати товарів за межами країни тощо. Банкіри цієї системи часто є членами старовинних відомих сімей або кланів міняйл і водночас - представниками шанованих професій, які пов'язані з великою кількістю ділових контактів та значними сумами грошей. Банкір підпільної банківської системи часто відіграє ключову роль у житті свого клану, оскільки може організувати для «солідного» клієнта відправку будь-якої суми грошей в певну країну.

Використання брокерських бюро та бірж. «Відмивщики» злочинних грошей в своїй діяльності в окремих країнах широко використовують біржових брокерів. У тісному кооперуванні з брокером ділоку здобуває можливість придбання акцій, облігацій, векселів тощо. Таким чином кошти вкладаються в біржові цінні папери. Як правило, вони реєструються на будь-яку особу або на «коралову» компанію. Але можуть бути оформлені і на пред'явника. В кожній окремій країні держава регулює ринок цінних паперів та брокерських операцій. В деяких країнах простіше, ніж в інших, маніпулювати «брудними» грошима через брокерів. Однак навіть в країнах з суворим контролем несумлінний брокер може сприяти «відмиванню» коштів, маніпулюючи разом з ділком цінними паперами.

В країнах з розвинутою ринковою економікою (США, Великобританії, Італії, Франції та інших) діяння по «відмиванню» грошей визнаються суспільно небезпечними і утворюють самостійний склад злочину. Суспільна небезпечність цих дій проявляється в двох аспектах. По-перше, таким чином приховуються широкомасштабні корисливі злочини. По-друге, злочинні гроші, проникаючи до легальної фінансової системи країни, діють на неї як ракова пухлина на організм людини. Використовуючи «відмитий»

капітал, організовані злочинні угруповання одержують змогу контролювати діяльність багатьох підприємницьких структур, банків та інших фінансово-кредитних установ.

Причому, треба зазначити, що чесний бізнес безумовно програє конкуренцію з бізнесом злочинним, оскільки у останнього значно більше фінансових можливостей. Інвестування «відмитих» грошей в легальні підприємства дозволяє легально повертати капітал і забезпечує невичерпне джерело «чистих» грошей на покриття повсякденних витрат. Крім цього, під прикриттям легальної економічної діяльності полегшується вчинення нових економічних злочинів з наступною легалізацією одержаних у такий спосіб коштів. Навіть якщо члени злочинного угруповання заарештовуються, засуджуються і відбувають покарання, їх підприємства залишаються, продовжують функціонувати і фактично виступають економічною базою відновлення злочинних угруповань. Таким чином, мова йде про своєрідну ланцюгову реакцію економічної злочинності, яка веде до криміналізації всієї економіки та політичних установ країни. Враховуючи ці реалії, в названих країнах в 80-90-х роках були прийняті комплексні закони, спрямовані на боротьбу з «відмиванням» коштів шляхом визнання таких дій самостійним злочином і утворення механізму виявлення таких фактів. Зокрема, в більшості названих країн кримінальна відповідальність передбачається не тільки для організатора «відмивання» грошей, але і для посібників (працівників банків та інших кредитно-фінансових установ). Це законодавство постійно розвивається і вдосконалюється. На рівні законів регулюються взаємовідносини між фінансовими установами та правоохоронними органами. Мова йде про обмеження сфери дії банківської таємниці та обов'язки фінансових установ встановлювати особи своїх клієнтів, зберігати записи різноманітних угод, мати окремого співробітника, який повинен займатися тільки підозрілими угодами та інформуванням про них поліції.

Діяльність по виявленню та розслідуванню «відмивання» грошей у зарубіжних країнах носить фінансовий характер. Саме фінансові розслідування визначаються як основний засіб протистояння торгівлі наркотиками та «білокомірцевій» злочинності. Але провадження таких розслідувань є дуже складним. Тому цим займаються спеціальні підрозділи, такі як фінансова служба «G-7» в США та Підрозділ з фінансових розслідувань (Financial Investigation Unit) в Великобританії [1, р.3-5; 2, р.30-33].

Діяльність з «відмивання» грошей має міжнародний характер. Тому для успішної боротьби з цим явищем необхідні зусилля всіх країн світового співтовариства. Цьому сприяє укладення міжнародних угод, зокрема, прийняття Конвенції Ради Європи 1990 р. про розшук, накладення арешту та конфіскацію злочинних доходів (Страсбургська Конвенція). Правоохоронні органи західних країн мають багато проблем в боротьбі з «відмиванням» грошей. Наприклад, великі труднощі виникають при подоланні банківської

таємниці, доказуванні місця вчинення злочину, а також при використанні як доказів інформації, вилученої з мереж «Інтернет», електронних даних, копій або інформації, отриманої за допомогою супутника [3, р.24-27]. Але ці проблеми принаймні вже визначені і перебувають в полі зору науковців і законодавців.

Список літератури:

1. Stephen R. Kroll. Some thoughts on law enforcement and stored value products. - Butterworths Journal of International Banking and Financial Law / January, 1997. 2. Luis Kranden. Features of inquiry. Police review / 3 January. 1997. 3. Michael Pammer. The art of deception - Policing Today / 4 December. 1996.

Надійшла до редколегії 18.05.99

В.П.Ємельянов, канд. юрид. наук

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Згідно з чинним кримінальним законодавством України суб'єктом злочину може бути визнано лише фізичну осудну особу, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинене. Цей висновок випливає з статей 4 і 5 КК України, де визначено, що кримінальній відповідальності підлягають тільки громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. В інших державах це положення буквально закріплено в тексті кримінального закону. Так, в ст.19 КК РФ зафіксовано таке: «Кримінальній відповідальності підлягає тільки осудна фізична особа, яка досягла віку, встановленого цим Кодексом». Аналогічне формулювання містить і ст.20 КК Туркменістану.

Не можуть бути суб'єктами злочинів юридичні особи (підприємства, установи державні і громадські органи та організації та ін.), а пропозиції передбачити кримінальну відповідальність юридичних осіб в нових кримінальних кодексах держав, що утворилися на пострадянському просторі, були обґрунтовано відхилені. «Принцип особистої відповідальності, - зазначається в Концепції розвитку законодавства України на 1997-2005 роки, - має означати, що до кримінальної відповідальності може бути притягнена лише фізична особа. Тому для визначення юридичної особи суб'єктом злочину, як пропонується в одному з проектів кодексу, немає підстав» [1, с.66]. Наприклад, в Кримінальному законі Латвії, що набув чинності з 1 квітня 1999 р., вирішенню цього питання присвячена ст.12 за назвою «Відповідальність фізичної особи як представника юридичної особи», яка проголошує таке: «Відповідальність за злочинне діяння в справі юридичної особи несе фізична особа, яка вчинила це діяння як представник відповідної юридичної особи або за її дорученням, або перебуваючи на службі юридичної особи».

Кримінальна відповідальність юридичних осіб допускається у так званій англо-американській системі права і, як справедливо зазначається в лі-